

Hernán Cortés, fill de Maria de Torrelles, i el tresor de Moctezuma a Molins de Rei

Autor: Pep Mayolas
Data de publicació: 03-01-2012

Qui era Hernán Cortés? Va ser també fill d'un home corrent? Va tenir uns estudis escassos? O, altrament, tal com demostren les seves gestes, la seva cultura i els seus títols i càrrecs i, més concretament, el seu escut d'armes, amb les armes reials al bell mig, fou un membre de la casa reial catalana? On va enviar els primers tresors de Mèxic? A Castella o a Catalunya? En Pep Mayolas ens ho desvela en aquest document revelador.

1. ELS FOSCOS ORÍGENS DEL CONQUISTADOR

Hernán Cortés (1484-1547), el Conquistador de Mèxic, fou, segons la història oficial, un súbdit extremeny de la Corona de Castella, fill d'un hidalgo pobre1 anomenat Martín Cortés de Monroy, del qual no se sap gaire cosa, llevat que en realitat es deia Martín de Monroy. Però com que la seva mare (l'àvia d'en Cortés) era el que aleshores se'n deia "una rica fembra" (una pubilla amb un heretatge considerable), el llinatge de l'esposa rica (Cortés) s'hauria fet passar per davant del cognom del marit (Monroy).2 En Salvador de Madariaga ho subscriu a la seva manera tot reportant que la mare era de més alt llinatge que el pare de l'Hernán Cortés, pel fet que ella duia el "Doña" davant del nom, mentre que ell no duia el "Don".3 D'en Martín Cortés de Monroy es diu, també, que havia lluitat a les ordres d'un parent seu, anomenat Alonso de Hermosa, en el marc de les bandositats extremenyes de la segona meitat del segle XV.4 En Hugh Thomas s'acosta una mica més a la realitat quan ens notifica que "pel que sembla, en Martín Cortés era fill il·legítim d'un tal Rodrigo de Monroy, cognom ressonant que ell, i després l'Hernán, prendrien com a segon cognom. La família Monroy era de gran relleu a Extremadura (...). El pare d'en Rodrigo, Hernán Rodríguez de Monroy, participà en nom del rei a la reconquesta d'Antequera, governada pels moros: aquest fou gairebé l'únic servei públic en una família acostumada a les guerres privades. És possible que la mare d'en Martín Cortés, Maria Cortés, deixés al seu fill una petita propietat a Medellín, cosa que n'explicaria el cognom".5

Però en José Luís Martínez també recull que "alguns dels biògrafs antics d'en Cortès, aficionats a les genealogies, afirmen que el seu llinatge era d'origen italià i encara noble. El primer que ho assenyalà, el 1530, fou també el seu primer biògraf, el sicilià Luci Marineu Sícul [...] que conegué el conquistador [i] li dedicà elogis desproporcionats, com ara dir que va merèixer no només ser marquès, sinó rebre «títol i corona de rei», comparar-lo amb Hèrcules, Alexandre Magne, Jasó i Juli Cèsar, i afirmar que va dur més ovelles a la fe de Crist que els apòstols, i tot això motivà que el seu llibre fos prohibit".6

Tot aquest conjunt de dades conforma un exemple magnífic dels mecanismes de la censura a l'hora de distorsionar la veritable informació per desvirtuar un personatge històric i convertir-lo en allò que interessava al poder. La veritat és que la descoberta i la conquesta d'Amèrica estaven sent dutes a terme per súbdits de la Corona Catalana, i això no convenia als constructors del gran estat castellà.

2. NI UNA SOLA CERTESA

És recomanable de fixar-se com comencen totes les frases que ens proposen alguna circumstància de la vida d'Hernán Cortés anterior a la conquesta: "A juzgar por la devoción que le tuvo posteriormente, parece que Cortés sintió un respeto especial por la Virgen de los Remedios"7; "De haber ido a Italia, tal vez habría participado en el triunfo del Gran Capitán en Cerignola en 1503 (...). Pero, al parecer, vaciló de nuevo"8; "Cabe suponerque su tío salmantino, Núñez de Valera, le encontró trabajo en el despacho de un escribano (…)"9; "Seguramente fue durante este periodo que se familiarizó con el principal código legal castellano, las Siete partidas (…)"10; "Es probable que, tanto en Salamanca como en Valladolid, Cortés se enterara de la importancia de Juan Rodríguez de Fonseca"11.

No hi ha cap certesa. Tot està apuntalat amb suposicions i presumpcions que, a còpia de repetir-les al llarg dels segles, han passat a conformar allò que es creu que foren els primers anys de la vida d'en Cortés. "Infantesa, adolescència i entorn familiar pertanyen a l'època fosca"12, diu en Juan Miralles. "Per al coneixement d'aquest període, es descansa per complet en el testimoni d'un únic autor: en Francisco López de Gómara. (...) El 1552, a Saragossa, surt de premses la seva Historia General de las Indias, obra en dos toms, el segon dels quals és el que tracta sobre la conquesta de Mèxic, i està dedicat a don Martín Cortés. A ningú he de dedicar, molt il·lustre senyor, la conquesta de Mèxic, sinó a vostra senyoria, que és fill de qui ho conquerí (...). No havia passat un any de la seva aparició, quan ja l'obra fou prohibida; porque no conviene que se lea, diu la cèdula de prohibició, i qui la signa és el príncep Felip (el futur Felipe II), el qual es trobava a càrrec del regne aleshores per absència del seu pare. No només se'n prohibí la reimpressió, sinó que s'ordenà la recollida dels exemplars que es trobaven en poder dels llibreters, i d'aquells que ja havien estat venuts. Es desconeixen les raons que dugueren la persecució fins aitals extrems",13 escriu reveladorament, ple de mexicana innocència, en Juan Miralles. Quedem-nos amb els detalls que l'obra es publica a Saragossa (pàtria del veritable conquistador de Mèxic, com veurem), que qui la prohibeix i persegueix és en Felip II, el constructor del gran estat castellà, i en el fet que en Miralles, que ja ens ha advertit que tot el que se sap dels orígens d'en Cortès ve d'aquesta obra, la citarà sense adonar-se que està transcrivint, des d'una edició posterior, diferent de l'original, la informació adulterada i ja arranjada segons les conveniències de Felip II. En Jorge Gurría apunta que l'obra d'en Gómara es reedità el 1553 a Saragossa altre cop i a Medina del Campo, i el 1554 de nou a Saragossa i dos cops més a Anvers. Després precisa que la Cèdula Reial que la prohibí és del 17 de novembre de 1553 i afegeix que la persecució s'allargà més enllà de la mort d'en Gómara —esdevinguda el 1566, sembla—, ja que el "26 de setembre de 1572 es donaren instruccions a fi de recollir els papers d'en Gómara, que obraven en poder dels seus hereus".14 "Tot i la prohibició, l'obra circulà —afirma més endavant—, ja que en Bernal la llegí i li serví com a incentiu per escriure la seva història".15 Però com en Miralles assenyala, en Bernal "imposà al seu llibre el títol d'Historia verdadera, precisament per implicar que la d'en Gómara no ho era",16 la qual cosa pot voler dir que quan en Bernal Díaz del Castillo escrigué la seva versió de la conquesta, el llibre d'en López de Gómara ja circulava en una versió adulterada, o bé que es volia desprestigiar o desacreditar la versió d'en Gómara des de la d'en Bernal, amb la intenció de confondre i d'imposar una altra història.

El cas és que no hi ha ni una sola certesa sobre la infantesa i la joventut de l'hidalgo de Medellín. Les gestes d'adult del conquistador de Mèxic es van atribuir, convenientment distorsionades, a un extremeny, com podien haver-se atribuït a un càntabre o a un andalús, amb la condició que fos castellà. Les gestes d'adult, sí; però la infantesa i la joventut s'havien de deformar i deixar sota una boira espessa i impenetrable, perquè el més petit rastre de la veritat revelaria —i de fet, el poc que se'n diu revela— un personatge entroncat amb la reialesa de la Corona catalana.

3. LA VELLA TRADICIÓ DEL CORTÉS ARAGONÈS

Si examinem les múltiples reproduccions de les armes heràldiques d'Hernán Cortés veurem que arreu es representen amb les quatre barres de les insígnies reials catalanes al bell mig de l'escut, però que en determinats llocs, com al Medellín pretesament natal d'Extremadura o a les parets d'algun dels antics palaus d'en Cortés a Mèxic, aquestes

barres es suprimeixen de les armes del conquistador. L'escut és del tot igual, però sense el detall central que l'identifica clamorosament. La presència de les armes reials catalanes a l'heràldica de l'Hernán Cortés i el llinatge noble que li atorguen algunes fonts entra en consonància amb una vella tradició que el fa d'origen aragonès. En Dalmiro de la Válgoma, en examinar els ascendents de l'hidalgo de Medellín, escriu: "Sobre aquest cognom Cortés, lligat al mateix heretatge, vegeu especialment aquí el capítol dedicat a discriminar l'origen aragonès del conquistador de Mèxic".17 I en el capítol esmentat, l'autor cita en Gabriel Lasso de la Vega, qui constata en els seus Elogios que "els Cortés, és cert que procedeixen d'una Casa d'Hidalgos honrats del Regne d'Aragó".18 En Martínez de Villar, per la seva banda, al·ludeix a la Casa "dels Cortés de Terrer, comtes de Molina en altres temps, i de qui (no sens gran honor d'aquesta terra) davalla la Il·lustríssima d'Hernando Cortés (...)".19 Més endavant, en Bartomeu Lleonard d'Argensola, a la primera part dels Anales de Aragón, fa arrencar el primitiu origen d'en Cortés a la Llombardia i d'allí fins a un Lope Cortés, senyor de Biscaia, un fill del qual travessà Castella i s'assentà a Trujillo i a Medellín, i d'aquests —conclou— derivà "el nostre Hernán Cortés". Al llarg del capítol uns el fan originari dels Pardo i Urrea de Calataiub, i d'altres dels Ezpeleta i Cortés de Daroca, entre d'altres llinatges prominents de l'Aragó.20 El fet que en Dalmiro de la Válgoma dediqui tot un capítol del seu llibre al possible origen aragonès de l'Hernán Cortés ens sembla altament revelador. Fa l'efecte que l'autor es veu obligat a justificar alguna tradició oral vigent al seu temps, reblada sobretot per les citades fonts escrites, i enfoca una sèrie de possibles bressols i llinatges aragonesos, però no pas de l'època del conquistador, és clar, sinó ben enlairats en la genealogia, per acceptar una remota procedència de l'Aragó que no desmenteix, per descomptat, la ufanosa pàtria extremenya del Medellín natal i així satisfer, en la justa mesura, la quota proporcional de glòria de l'heroi que reclama cada territori. Però el llibre d'en De la Válgoma defuig d'esmentar, amb un silenci clamorós, la possibilitat d'un Cortés descendent de la Casa Reial aragonesa al mateix segle XV, justament la identificació que la historiografia castellana ha maldat per amagar.

4.EL FILL DE MARIA DE TORRELLES, BESNÉT DEL REI JOAN II DE CATALUNYA

Qui primer va seguir el fil d'aquest rastre va ser en Jordi Bilbeny a la seva Crònica de Catalunya, avui encara inèdita. En Bilbeny, a banda de facilitar-me la majoria dels llibres de consulta que s'anoten a peu de pàgina, fou qui em passà, a més, una referència determinant. Es tracta de la notícia electrònica d'una obra editada a Londres el 1578 anomenada Early History of the Spanish Conquests,on es recolliria la versió ja manipulada de l'obra d'en Francisco López de Gómara (1511–1564), però amb el títol següent: The pleasant historie of the conquest of the West India, now called New Spayne: atchieued by the worthy prince Hernando Cortes, marques of the valley of Huaxacac, most delectable to reade/translated out of the Spanishe tongue by T.N., anno 1578. London: Henry Bynneman, [1578].

Hernando Cortés, un príncep! En Bilbeny i d'altres investigadors van resseguir, al seu moment, algunes hipòtesis de treball basades en aquesta condició principesca del conquistador de Mèxic, avalada per la presència de les armes reials catalanes en el seu escut heràldic, i ho feren sempre buscant un membre de la nissaga reial de nom Ferran. Era una condició de partida lògica i plausible. Costava, però, de trobar un personatge precís que s'hi ajustés nítidament, i després de fer una gran tasca d'acostament, prova i descart que m'ha facilitat la feina, hom va ajornar l'escorcoll amb la temença que les traces del veritable Cortès havien estat esborrades o extraviades en un embull de dades contradictòries, tal com ha passat amb altres figures de relleu de la nostra història i cultura. Fou un atzar afortunat, mentre buscava una altra informació a la xarxa, allò que em va plasmar a la pantalla un document que ens va proporcionar el nom vertader del conquistador de Mèxic. No es deia Ferran, tal com comprovarem d'aquí a unes pàgines. No es deia Ferran, i per això no el trobàvem.

El rei Joan II de Catalunya-Aragó (1398-1479), fill d'en Ferran I, dit d'Antequera per haver reconquerit aquesta ciutat als musulmans, havia tingut un fill el 1415 d'una dama anomenada Leonor d'Escobar.21 No ha quedat mai clar si estaven casats. No sembla probable, atès que pel gener del 1415, l'aleshores infant reial Joan de Trastàmara, de setze anys, estava promès amb la reina Joana de Nàpols, de quaranta-cinc.22 El matrimoni no s'arribà a efectuar, i el futur Joan II acabaria casant-se amb la princesa Blanca de Navarra, la vídua d'en Martí el Jove, matrimoni en virtut del qual en Joan es convertí en rei de Navarra a la mort del pare de Blanca (1425). El fill natural que havia tingut amb Leonor d'Escobar es deia Alfons d'Aragó i sempre estigué al capdavant dels exèrcits del seu pare al llarg dels múltiples conflictes,23 sovint de caràcter successori,24 en què es veié involucrat l'ambiciós rei de Navarra i, més tard, de Catalunya. Potser per això, Joan II vetllà per tenir content aquest primogènit que havia d'arriscar la vida per assegurar-li corones que el mateix Alfons mai no podria heretar, i el revestí de títols i dignitats que adquirí o creà especialment per a ell durant la seva vida. Un d'aquests títols fou el ducat de Vilafermosa (1476), al regne de València, i un altre fou el senyoriu del castell i les terres de la vila de Cortes (1462),25 punt de la frontera entre Navarra i Aragó on es trobaven històricament els monarques d'ambdós regnes per concertar esponsalicis reials. És possible que el mateix nom de Cortes es degui, precisament, a aquestes reunions de corts. Joan II, essent rei de Navarra, havia segrestat aquest senyoriu al seu cunyat Godofre, fill natural del rei Carles III de Navarra. En Godofre s'havia intitulat comte de Cortes en rebre en donació del seu pare la vila i el castell l'any 141326. L'any 1457, l'Alfons d'Aragó tingué un fill d'una dama catalana, Maria de Jonquers: en Joan d'Aragó i de Jonquers. Aquest fou un dels néts preferits del rei Joan II, fins al punt de

concedir-li el comtat de Ribagorça el 147727, que havia estat una de les donacions del rei al seu fill Alfons. Més tard, també s'intitularia duc de Luna. El dia de Sant Joan de 1479, en Joan d'Aragó i Jonquers es casà amb Maria de Torrelles, dita Maria López de Gurrea i Torrelles, la rica fembra, perquè en ella requeia l'herència dels López de Gurrea, un dels llinatges principals del regne d'Aragó, els quals feien passar els seus cognoms davant dels de la nissaga amb qui entronquessin, com a condició per a heretar. "Fou famosa aquesta unió pels cabals que aportaren els contraents: la núvia 30.000 sous de renda efectiva sobre les que produïen les viles i els llocs de Pedrola, Quarte, Monflorit, Torrellas, Santa Cruz i Los Fayos, que en poc temps quedaren seus per mort del seu pare, a més de 6.000 sous jaquesos de renda anual; el nuvi [aportà] els béns del comtat de Ribagorça, les Baronies d'Arenós i de Val d'Artana, vila i castell de Cortes a Navarra, 20.000 florins sobre Vilafranca del Penedès i Igualada, i 20.000 sous jaquesos que li donà el seu germà, bisbe de Tortosa"28. Pel que recull en José Ramón Melida, anotem que la vila i el castell de Cortes de Navarra figuren com una propietat d'en Joan d'Aragó el 1479.

Maria de Gurrea i Torrelles, que morí prematurament (1492), fou una dama admirada pels seus coneixements de lletres i ciències: a l'únic retrat que en tenim apareix amb llibres al costat (els Salms de David, la Cosmografia d'en Ptolemeu i les Tusculanes de Ciceró)29 i un tinter amb estris d'escriptura o un compàs (no s'aprecia amb claredat) a la mà dreta; en tot cas, una plasmació gràfica de la seva condició culta. Es diu que posseïa "les tres llengües", és a dir, l'hebreu, el grec i el llatí, i també que mantingué correspondència amb un rabí de Jerusalem30. En una informació preciosa que hem d'agrair a l'historiador de Torrelles de Llobregat, Miquel Casas, sabem que Maria era descendent d'en Pere de Torrelles i de Blanes, virrei de Sardenya el 1409 i heroi de la Batalla de Sant Luri, home de confiança del rei Martí l'Humà i del seu malaurat hereu, en Martí el Jove (mort el 1409)31. En Pere de Torrelles, dit també Pere de Blanes, inaugurà la línia dels Torrelles d'Aragó en casar-se amb Urraca López de Gurrea, senyora principal del seu llinatge. A tall de curiositat apuntarem que una germana d'en Pere de Blanes, Violant de Blanes, estava casada amb l'Antoni Bertran, baró de Gelida i servidor del comte de Mòdica a les guerres d'Itàlia, vicealmirall (1441-1454) de Sicília i oncle d'en Joan Colom i Bertran, el Descobridor d'Amèrica, que en aquella època fou lloctinent del seu oncle32.

En Joan d'Aragó i la Maria de Torrelles tingueren un hereu que fou l'Alfons Felip de Gurrea i Aragó(1487-1550),el qual té una sèrie de concordances amb l'Hernán Cortés de la història oficial que ens fan identificar-lo com el veritable Conquistador de Mèxic. A banda que el seu pare havia servit un Alfons duc de Vilafermosa i s'havia casat amb una rica fembra, que el seu avi era nét d'en Ferran d'Antequera i era fill il·legítim d'una família de gran relleu (la casa reial, nogensmenys!) a la seva terra, trets que ja hem trobat degudament distorsionats en l'ascendència del Cortés oficial, tots dos, tant l'Hernán Cortés com l'Alfons Felip, viuran 63 anys, tots dos tindran un hereu anomenat Martí, a tots dos se'ls mor el pare el 152833, tots dos fan testament el dia 12 d'octubre de 154734, l'Hernán Cortés celebra la victòria sobre els francesos a Perpinyà el 1542 amb un sopar amb els ducs de Nàjera i de Cardona35, que són, tots dos, cunyats d'Alfons Felip36, i moltes coincidències més que necessiten més espai per ser exposades.

La nobilitat i la procedència reial de l'Alfons Felip explicarien satisfactòriament els buits d'informació i, sovint, de sentit, que trobem en el pretès hidalgo de Medellín, com ara el fet que en Cortés s'expressés fluïdament en un llatí elegant quan no havia rebut més que unes quantes lliçons de gramàtica37, o que fos rebut pel secretari del governador de l'Espanyola en desembarcar, se l'hostatgés i se l'informés de l'estat de l'illa38, però al cap de pocs dies ha de compartir la capa amb dos emigrants més, perquè no se'n pot comprar una per a ell sol39, o que tingués un pare pelacanyes que el representa a la cort de l'emperador sense cap problema d'accés i estada.

5. LA VINDICACIÓ DE LA VILA DE CORTES DE NAVARRA: ALFONS DE CORTES

El 1513 la duquessa de Vilafermosa concedí facultat als moros de Cortes per a casar les filles fora del poble, i als cristians i moros per vendre i canviar cases per heretatges. El 1516, l'Alfons Felip comprà als moros veïns de la vila de Cortes les cases i béns que posseïen i es proclamà senyor de Cortes, títol que estava en mans de la vigent duquessa de Vilafermosa40 segons unes fonts, però que en José Ramón Melida ens situava entre els béns aportats pel pare de l'Alfons Felip al seu esponsalici l'any 1479, com hem vist. L'Alfons d'Aragó, avi d'Alfons Felip, havia tingut, a més d'en Joan, un altre fill, batejat també com a Alfons d'Aragó, i una filla, Marina, amb una dama anomenada Leonor de Soto. El 1516 tots dos Alfons havien mort i l'herència del segon havia recaigut en el fill de Marina (+1513) i Roberto, príncep de Salern (+1508), en Ferrante di Sanseverino (nascut el 1507), futur duc de Vilafermosa i senyor de Cortes. Durant la minoritat d'en Ferrante, però, s'entaulà un plet entre l'Alfons Felip i la Leonor de Soto per la tinença del senyoriu de Cortes. Seria en virtut d'aquest llarg litigi que, a tall de reivindicació, l'Alfons Felip es faria anomenar "Alfons de Cortes". La qual cosa també ens porta novament sobre una dada biogràfica de l'Hernán Cortés, ja que un dels seus capitans, quan aquest ha de venir per primer cop a entrevistar-se amb Carles I, després de la conquesta de Mèxic, li recomana insistentment que es faci anomenar pel seu nom sencer, i no només per "Cortès"41.

El 23 de gener del 1516 havia mort Ferran el Catòlic. El seu hereu és el seu nét Carles, s'ha criat a Flandes i no vindrà a la península fins a la tardor de 1517.

L'historiador Àngel Casals ens diu que el comte de Ribagorça, l'Alfons Felip, que havia estat enviat a Flandes com a ambaixador davant del príncep Carles, va obtenir el 4 d'agost del 1516 una renda d'un milió de maravedisos. Una renda que va començar a cobrar el 151842. I té la seva lògica que així sigui, perquè el cobrament es faria, ben probablement, en el marc de les primeres Corts del regne d'Aragó presidides per Carles I. Carles entra a Saragossa el 9 de maig de 151843, i no en sortirà fins al gener de 1519 per venir a Catalunya44. Aquesta renda la podria fer efectiva el dia 23 d'octubre del 1518, dia en què, suposadament, l'Hernán Cortés rep unes Instruccions d'en Diego Velàzquez, governador de Cuba, en les quals l'anomena "capità i principal cabdill de l'expedició"45 que s'envia des de l'illa al continent americà. Perquè en Demetrio Ramos recull el relat d'en Cortès segons el qual "havia vingut en aquesta terra per mandat de vostra majestat, i que de la principal cosa que d'ella em manà que li fes relació fou d'ell", tot referint-se al gran Senyor asteca, "després que jo el veiés [...] que entre ell i jo més bé donaríem ordre en la manera que ell havia de tenir en el servei de vostra altesa"; amb la qual cosa, conclou en Ramos, en Cortès posava de manifest la intenció política que l'animava: posar, de comú acord, un nou ordre"46.

La Història manipulada, per tant, ens estaria amagant les Capitulacions d'Alfons de Cortes amb Carles I, que es troba a Saragossa en aquells moments, amb instruccions d'anar a investigar la disposició dels indígenes del continent i, si podia, "rescatar or". Segons la història oficial, l'hidalgo de Medellín es passarà quatre mesos reclutant homes a Cuba, mantenint-los a sou i donant-los menjar, des del 23 d'octubre de 1518 fins al 10 de febrer de 1519 en què surten de l'Havana cap al continent. Tanmateix, el pare Bartomeu Casaus surt de Saragossa l'octubre de 1518 i comença a reclutar gent per al seu projecte de colonització47. És a dir, a l'octubre, a les Corts de Saragossa, on l'Alfons Felip i el seu pare encapçalen la jerarquia dels nobles més importants del regne,on s'ha parlat de colonització americana i s'ha sortit a reclutar gent. I de seguida veurem com a l'Hernán Cortés se l'acusarà de saltar-se les instruccions d'en Velàzquez, perquè funda una ciutat al continent per establir-s'hi com a alcaid, i més tard, governador del territori. El pare Casaus, en canvi, tot i tornar a Saragossa i comunicar que havia aconseguit reunir 3.000 homes ("de Castilla"!), romandrà encara uns anys a la Península seguint la cort en un debat intermitent sobre els drets i deures dels indis i dels colonitzadors48.

Què se'n fa, aleshores, d'aquests 3.000 homes? Els moviments reclutadors atribuïts al pare Casaus, tot i ser perfectament possibles i versemblants, fan l'efecte de ser, més aviat, l'operatiu de l'Alfons Felip per reunir una host heterogènia de soldats, mariners i menestrals, marxar cap a la Casa de Contractació de València, muntar una expedició, travessar l'oceà i, des de Cuba, preparar el salt al continent per fundar-hi el primer establiment amb garantia de perdurabilitat. Són molt més creïbles els quatre mesos del comte de Ribagorça preparant a la península ibèrica l'expedició que proposem, i amb els efectes que recull la Història pel que fa a la Conquesta de Mèxic, que no pas els quatre mesos de l'Hernán Cortés mantenint a sou i alimentant 600 homes a Cuba.

6. EL CAPITÀ "ALONSO CORTES" ARRIBA AL CONTINENT

I en aquest estat de la qüestió és quan trobem el document clau que fonamenta la hipòtesi de la identificació del nostre Alfons de Cortes amb l'Hernán Cortés. Perquè en una petició al rei Carles I49 es dóna notícia que un capità anomenat Alonso Cortés ha calat (expressió original) que a la terra ferma hi ha coses de profit, i s'hi ha fet fort amb 600 homes i la simpatia dels naturals (els indis), bo i enviant procuradors a la cort perquè el puguin jurar com a governador del nou territori. El document és l'adulteració clarísima d'una petició original, on salten a la vista algunes catalanades clamoroses; no ens queda clar qui l'escriu, però sembla que denuncia les pretensions d'en Cortès com una gravíssima lesió dels interessos del governador de Cuba, de l'Almirall Jaume Colom i, per extensió, de la Corona. Tot això té un cert sentit dins la història adulterada que ens ha arribat, on l'Hernán Cortés rep unes instruccions del governador de Cuba Diego Velázquez i un cop a terra ferma se les salta i pretén obtenir control del territori per a un profit propi. Com que es tractava de traduir un document català de caire jurídic que involucrava el governador portuguès de Cuba i el virrei català Jaume Colom i adaptar-lo a les circumstàncies i personalitats castellanes d'en Velázquez i en Diego Colón, als censors se'ls va escapar, tot i anomenar-lo Cortés i camuflar-ne la nobilitat sota el càrrec de capità, el veritable nom: Alonso (que es limitaren a adaptar d'Alfons). Fixem-nos que aquest document no és esmentat mai a les biografies d'en Cortés, i això s'explicaria perquè forma part del corpus de documents de la família Colom. Els censors encarregats de substituir Alfons per Hernán no treballaren amb aquest original: només ho feren els censors que castellanitzaven els noms dels Colom i els del seu entorn.

7. EL RETRAT DEL VERITABLE CONQUISTADOR DE MÈXIC

Com a complement d'aquesta informació, i amb la idea d'aportar encara una altra evidència que el personatge d'Hernán Cortés respon a una distorsió de la figura d'Alfons Felip de Gurrea i d'Aragó, voldríem fixar-nos en la meravellosa col·lecció de retrats familiars de la nissaga dels ducs de Vilafermosa que estan exposats al palau de Pedrola. Atribuïts a les destres arts del pintor Roland de Mois, els retrats van des del rei Joan II i el primer duc, l'Alfons d'Aragó

(1415-1485), fins als dissortats fills d'en Martí de Gurrea i Aragó, en Joan Alfons (executat el 1573) i en Ferran (mort en captivitat el 1592), néts de l'Alfons Felip. En principi, el pintor Roland de Mois hauria començat a treballar a Pedrola el 1559 per encàrrec del fill de l'Alfons Felip50, però de seguida ens diuen que en Martí de Gurrea era "inclinat molt en extrem a la pintura" i que des de molt jove havia contractat els serveis de pintors. L'octubre de 1547, el cardenal Granvela li envià algunes pintures per ajudar el pintor flamenc del duc51. És a dir, que el duc, mal que sigui en Martí, mal que sigui el seu pare, que en aquesta època encara és viu (l'Alfons Felip morirà el 13 de novembre de 1550), ja disposa, almenys, d'un pintor flamenc, del qual no ens saben especificar el nom52. I si examinem els retrats podrem destriar, pel seu grau de detall, aquells que són una còpia modernitzada de retrats existents (els pares i l'avi de l'Alfons Felip, així com Isabel de Cardona, la seva primera esposa, ja eren morts en el moment de ser reproduïts), d'aquells que estarien fets a partir del seu model natural.

El retrat corresponent a l'Alfons Felip, que encaixa significativament amb les descripcions físiques que tenim de l'Hernán Cortés53, és dels pocs que ens mostra un personatge madur, de barba i cabells grisos, en contrast amb els dels seus progenitors i la seva primera muller, immortalitzats en edats més joves. La precisió dels detalls del pèl a la cara, la nitidesa del senyal que creua la galta dreta des del naixement de la cella fins a la barba, la viva melangia de la seva expressió senyorial, tan carregada de greuge com de resignació, fan ben bé l'efecte d'haver estat presos del personatge de carn i ossos. Per tant, hauria de tractar-se d'un quadre pintat abans de 1550, en vida de l'Alfons Felip. En José Alipio Morejón en destaca la dignitat emanant de les joies i de l'aura lluminosa que envolta la figura, i l'assenyala com "un dels millors retrats de la sèrie i de l'Espanya de la segona meitat del XVI"54. Unes pàgines abans, però, i al voltant d'aquell misteriós retratista flamenc en tractes amb en Martí de Gurrea, subratllava que "encara que roman oberta la incògnita sobre aquest pintor o pintors, m'importa més constatar que el Duc els tenia des dels primers anys quaranta, i no d'exigua qualitat"55.

I aquí és on volem rescatar una anotació de gran valor que ens aporta el més complet dels biògrafs d'en Cortès, en José Luís Martínez, quan assevera que "s'ha escrit, sense suport documental, que en Cortès va crear una acadèmia de pintura a Sevilla, i que la seva vídua la presidí a la seva mort. No sembla versemblant"56. I aleshores, a la nota 37 a peu de pàgina transcriu el comentari extret, afirma, del llibre d'en Julián Gallego, Visión y símbolos en la pintura española del Siglo de Oro, Madrid, 1959: "En el terreny de la pintura ens interessen més que d'altres les Acadèmies de Sevilla... En Ferran Colom, fill del descobridor d'Amèrica, funda la primera. El conquistador de Mèxic, l'Hernán Cortés, en crea una altra, que la seva vídua presidirà a la seva mort". En José Luís Martínez conclou, tot seguit, que "no hi ha referències on recolzar l'afirmació que, a més, no és versemblant per la situació econòmica d'en Cortès a Sevilla i les seves escasses aficions artístiques"57.

És del tot lògic i normal que en José Luís Martínez no trobi documentació d'unes acadèmies inexistents a Sevilla. I si bé d'en Ferran Colom i la seva acadèmia de pintura caldrà buscar-ne els rastres a Barcelona, ciutat d'on s'han esborrat bona part de les referències al bibliòfil de la família, en el cas d'en Cortès tenim uns quadres tangibles i una informació que, sense parlar mai d'acadèmia, lliga tota l'existència coneguda del pintor Roland de Mois als ducs de Vilafermosa, fills del Cortès veritable.

En Roland de Mois viurà a Pedrola i morirà a Saragossa abans del febrer del 1593, després d'haver-s'hi casat dues vegades, primer amb Francisca Aviego i després amb Ana Fonz58. Serà esmentat al testament d'en Martí de Gurrea (1581) i es diu que assolí un bon nivell econòmic i una posició social destacada que li permetrien de fer préstecs freqüents a d'altres artistes, a més de tenir casa pròpia al carrer de Sant Pau de Saragossa i d'altres cases de lloguer al carrer de les Armes. Se'l té per innovador de la pintura aragonesa i navarresaal darrer terç de segle XVI, així com per l'introductor del tenebrisme en els quadres d'aquestes zones geogràfiques. Tingué col·laboradors per a les grans obres de temàtica religiosa i seguidors que copiaren amb fidelitat els seus models59. Tot aquest conjunt d'afirmacions ens permeten d'inferir que en Roland de Mois estaria al capdavant de l'acadèmia o taller de pintura que en Martínez no sap trobar a Sevilla, lògicament, perquè és a Saragossa. La mateixa Gran Enciclopèdia Aragonesa on line, en parlar de l'obra del flamenc, diu que es conserva un quadre d'Alfons d'Aragó al castell de Cortes de Navarra60. No sabem destriar si es refereix al primer duc de Vilafermosa o a l'Alfons Felip. Per acabar amb els comentaris de les hipotètiques dificultats econòmiques d'en Cortès i la seva mort a Castilleja de la Cuesta, hauríem de tenir en compte que en Paulo Giovio, autor d'uns cèlebres Elogis de les grans figures del seu temps (la majoria de la Corona Catalana), ens diu sobre l'Hernán Cortés: "Morí a casa seva no molt vell, al cap de poc d'haver-me enviat el seu retrat perquè el posés en el Museu, entre els barons il·lustres"61. Alerta, doncs: si morí a casa seva, vol dir que no morí a Castilleja de la Cuesta, i si es pot permetre de fer-se pintar i de trametre obsequiosament un quadre a Itàlia, és senyal que no estava tan malament de diners. "Al voltant de la pintura que envià en Cortès a en Giovio, no es té la menor idea de qui pot haver estat el seu autor ni tampoc cap altra informació, a banda de la que dóna en Giovio"62. És clar. Perquè el retrat que se'ns fa creure que rep en Giovio té poca cosa a veure amb l'Alfons Felip. Gravat en fusta per Tobias Stimmer, de l'original no se'n sap res, però en Jorge Gurría fa constar que d'aquest retrat en neix tota una família de pintures de l'Hernán Cortés63. La col·lecció d'en Paulo Giovio, tant de retrats com d'Elogis, era perillosíssima per a la censura, per

la qual cosa hem d'entendre que fou saquejada i manipulada en extrem, perquè se sabia que constituïa una font a tenir en compte. L'edició dels Elogis que ha servit de referència per a la posterioritat data del 1575, època en què els tentacles de Felip II i la seva maquinària censora funcionaven a ple rendiment i feia molts anys que havien arribat a Itàlia. De fet, el traductor de l'obra d'en Giovio és l'Alfonso de Ulloa64, el mateix que traduí pretesament del castellà a l'italià la polèmica Història de l'Almirall d'en Ferran Colom, i sobre el qual diversos historiadors colombins van descarregar la culpabilitat de les interpolacions, mancances i falsedats que conté la biografia del descobridor d'Amèrica escrita pel seu fill65. La figura de l'Alfonso de Ulloa és tràgica i es mereix una investigació més llarga i exhaustiva que no podem dur a terme ara i aquí. Però només a tall de tastet, anotarem dues afirmacions que el traductor feia sobre si mateix i que llegim en el llibre d'en Henry Harrisse sobre en Ferran Colom. Segons en Harrisse, el traductor Ulloa deia que era varon nobilísimo della illustre sangre de los invencibles Hespañoles i que el 1558 se llamaba antiguo servidor de D. Hernando Cortés66. No cal dir que aquestes frases, que s'han tingut per vanitoses pretensions d'un aventurer de carrera atzarosa67, apunten a una estretíssima relació entre aquest possible aristòcrata i la família del conquistador de Mèxic. L'explorarem en el futur, com hem dit.

8. CARLES D'ÀUSTRIA, SOBIRÀ DE CATALUNYA, ESCOLLIT EMPERADOR ROMANO-GERMÀNIC

Ja som, doncs, al 1519, l'any de la proclamació del sobirà de Catalunya com a Emperador del Sacre Imperi Romano-Germànic. El títol i el moment en què fou rebut, sumats a la realitat existent de l'Imperi Mediterrani de la Confederació Catalana (Catalunya, Aragó, València, Mallorca, Sardenya, Sicília, Nàpols i les places fortes a la riba d'Àfrica, a més dels regnes annexionats de Navarra i Granada, les illes Canàries, i finalment, la Corona de Castella) i les illes del Nou Món, fan que puguem parlar d'Imperi Universal Català, i més quan aquest mateix any arriben a Molins de Rei els procuradors d'en Cortès amb la notícia de la fundació de la Vila Rica de la Vera Creu,68 i els regals de Moctezuma com un vassall més de l'Emperador, prest a convertir-se al cristianisme.

Quan Moctezuma, el rei dels asteques, s'assebentà del desembarcament dels homes blancs i barbuts a la Vila de la Vera Creu, cregué que tenia lloc el retorn de Quetzalcóatl, el déu civilitzador dels tolteques, que en un temps mític havia hagut de fugir navegant cap a l'orient, però que les llegendes deien que en marxar va profetitzar que tornaria a governar a la seva ciutat. En els anys previs a l'arribada d'en Cortès, Moctezuma havia observat senyals funestos (el volcà havia deixat de fumejar durant 20 dies, havia tingut lloc un eclipsi, hi hagué un incendi en un oratori etc.), que l'induïen a interpretar el compliment de la vella profecia69. És per això que començà a enviar delegacions amb regals, cada vegada més costosos i espectaculars, als homes blancs. Primer era per mirar de complaure Quetzalcóatl amb les joies, atributs i ornaments sacerdotals que el farien ser reconegut i adorat pels asteques. Després, les remeses d'obsequis ja eren una estratègia per entretenir i demorar l'arribada d'aquell qui, previsiblement, l'havia de substituir al capdavant de la seva nació. També, enmig d'aquestes adulacions materials, li preparava paranys i li enviava missatges dissuasius per tal que els homes blancs es desanimessin de voler arribar a la ciutat. El tresor, val a dir, tenia un alt valor simbòlic per als asteques, però no feia més que avivar la cobdícia i la curiositat d'en Cortès i dels seus homes, que de seguida s'adonaren del valor de l'or i la plata treballats, i responien a les ambaixades de Moctezuma demanant-li que els cacics tributaris dels asteques també presentessin regals per a ells mateixos i per a Carles I. En Cortès no entraria a la capital fins el 8 de novembre del 1519, però l'acumulació de riqueses era tal, que el 26 de juliol del 1519 ja n'envià una mica més de la cinquena part que pertocava a la Corona cap a la Península, amb dos procuradors per presentar-les a Carles I70.

Hi ha diverses versions sobre l'arribada de l'anomenat Tresor de Moctezuma a la presència de Carles I. Quan hi ha tantes versions, sentim la clàssica pudor de socarrim i ja ens podem témer que algú ha volgut extraviar la veritat. La versió més repetida és la que li fa rebre els presents d'en Cortès a Valladolid o a Tordesillas, on diuen que era tancada la mare de l'Emperador, Joana la Boja71. Però com que recents investigacions ens fan concloure que Joana era reclosa prop de València, hem de descartar que l'Emperador passés per Castella. I a favor de la nostra tesi tenim la seqüència cronològica dels esdeveniments i algunes de les versions oficials. Per en Manuel Fernández, biògraf de l'Emperador, Carles hauria rebut un present fastuós d'en Cortès a Barcelona. "En efecte, pel desembre del 1519 arribava a Barcelona un regal impressionant del cèlebre extremeny [Hernán Cortés] al seu jove Emperador, tan a punt, que a més del prestigi que comportava, venia a salvar Carles I de la difícil situació econòmica en què l'havien posat les Corts catalanes per la lentitud amb què acudien a prestar-li el seu servei"72. En nota al peu núm. 23 matisa: "però no pot ser el [tresor] descrit pel conquistador en la seva primera carta-relació, que seria lliurat a Carles I l'1 d'abril del 1520". Refiat de la història manipulada, el biògraf castellà fa constar que el tresor arriba a l'emperador Carles a Valladolid, però l'evidència d'un regal que captiva els qui el veuen a Molins de Rei és inqüestionable. Enmig de la mateixa dèria de travessar Castella per fer-los arribar a Valladolid, a en Hugh Thomas se li ha escapat que els procuradors d'en Cortès "primeranarenaValència, després rumb nord [...]" i foren escortats per un nebot del tresorer de la Casa de Contractació73. Segons en Silvio Arturo Zavala, el 4 d'octubre del 1519 es disposa el trasllat del Rei de Romans a Molins de Rei, davant l'epidèmia de pesta que hi havia a Barcelona74. En Prudencio Sandoval diu

directament que "partiren amb aquesta ambaixada de la Vera Creu a vint-i-sis de juliol d'aquest any de 1519. Vingueren amb bona navegació a Espanya i arribaren a Barcelona, on foren ben rebuts. I l'Emperador els confirmà i els concedí tot allò que li suplicaven, amb la qual cosa tornaren molt contents a la Vera Creu"75. I En Salvador de Madariaga fa constar que "fou precisament a Molins de Rei on Carles V va firmar l'ordre datada el 5 de desembre de 1519 per la qual va fer registrar al seu guardajoies Lluís Veret el regal que en Cortès li enviava"76. Ja ho tenim! Se sap que amb motiu de les Festes de Sant Andreu del 30 de novembre es van lliurar valuosos regals als prínceps alemanys. I com apunta en Josep Barba, no tindria sentit que Carles V s'enlluernés amb un tresor que no ha vist. Almenys les peces més importants, atractives i valuoses s'havien de fer arribar immediatament a presència de l'Emperador.

I en què consistia el Tresor? Un munt de joies, espectaculars plomalls de quetzal per al cap, llibres d'escriptura índia i rodes d'or i plata massissos treballades artísticament77. Tant l'Albert Durer com en Pere Màrtir d'Angleria, com d'altres cronistes que l'aniran veient, diuen que era extraordinàriament bell. "No admiro certament l'or i les pedres precioses —diu en Pere Màrtir en una carta al papa Lleó X—: allò que em deixa esbalaït és la indústria i l'art amb què aquesta obra avantatja la matèria. He vist mil figures i mil cares que no puc descriure. Em sembla que no he vist mai res que, per la seva bellesa, pugui atraure tant les mirades dels homes"78. Això era l'evidència que, per primera vegada des del Descobriment, no s'estava subjugant unes tribus exòtiques en un estadi més aviat primitiu, sinó que s'acabaven d'aconseguir uns tractes enlluernadors amb una civilització realment considerable. I això, els prínceps d'Europa ho veieren a Molins de Rei. La dimensió de l'Imperi del nou Emperador que acabaven d'escollir fou copsada a Molins de Rei associada a la condició de Carles com a rei dels catalans. És per aquesta raó que podem assenyalar el 1519 com a l'any d'eclosió de l'Imperi Universal Català a Barcelona. Primer, amb l'arribada de la notícia de l'elecció imperial el 6 de juliol; després, a finals de novembre i Molins de Rei, amb la fastuosa exhibició del tresor de Moctezuma.

Pep Mayolas

1 JOSÉ LUIS MARTÍNEZ, Hernán Cortés; Fondo de Cultura Económica, Mèxic, DF, 1990, p. 107-108, i nota 3 al peu de la p. 108.

2 DALMIRO DE LA VÁLGOMA Y DÍAZ-VARELA, Ascendientes y descendientes de Hernán Cortés, Ed. Cultura Hispánica, Madrid, 1951, p. 22.

3 SALVADOR DE MADARIAGA, Hernán Cortés, Editorial Planeta – De Agostini, SA, Barcelona, 1995, p. 32.

4 JUAN MIRALLES OSTOS, Hernán Cortés, Tusquets Editores, SA, Barcelona, 2001, p. 49.

5 HUGH THOMAS, La conquista de México, Editorial Planeta SA, Barcelona, 2007, p. 179.

6 JOSÉ LUIS MARTÍNEZ, ob. cit., p. 109.

7 HUGH THOMAS, ob. cit., p. 191.

8 Ídem, p. 192.

9 Ídem.

10 Ídem, p. 193.

11 Ídem.

12 JUAN MIRALLES OSTOS, ob. cit., p. 48.

13 JUAN MIRALLES OSTOS, ob. cit., p. 48.

14 JORGE GURRÍA LACROIX, Hernán Cortés y Diego Rivera, Instituto de Investigaciones Históricas, Universidad Nacional Autónoma de México, Mèxic DF, 1971, p. 8.

15 Ídem.

16 JUAN MIRALLES OSTOS, ob. cit., p. 48.

17 DALMIRO DE LA VÁLGOMA Y DÍAZ-VARELA, ob. cit., p. 43, nota 70.

18 Ídem, p. 93.

19 Ídem.

20 Ídem, p. 96 i següents.

21GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA,

http://www.enciclopedia.cat/fitxa_v2.jsp?NDCHEC=0004703&BATE=Alfons%20d'Arag%F3

22 FERRAN SOLDEVILA, Història de Catalunya, Editorial Alpha, Barcelona, 1962, vol. II, p. 659.

23 JOSÉ RAMÓN MELIDA, "Noticia de la vida y escritos de D. Martín de Gurrea y Aragón", dins MARTÍN DE GURREA Y ARAGÓN, Discursos de medallas y antigüedades, Editorial Maxtor, Valladolid, 2003, p. V-X.

24 FERRAN SOLDEVILA, ob. cit., p. 716-717.

25 JOSÉ RAMÓN MELIDA, ob. cit., p. VIII.

26 JOSÉ YANGUAS Y MIRANDA, Diccionario de antigüedades del Reino de Navarra, Imprenta de Javier Goyeneche, Pamplona, 1840, Tom I, p. 339-340.

27 JOSÉ RAMÓN MELIDA, ob. cit., p. XIV.

28 JOSÉ RAMÓN MELIDA, ob. cit., p. XIV-XV.

29 Idem, p. XV.

30 Ídem.

31 MIQUEL CASAS i NÚRIA PONCE, "El llinatge dels Torrelles i les seves possessions"; Butlletí del Centre d'Estudis

Rubirencs, Rubí, 2001, núm. 45, p. 16-17 i 44-45.

32 CAIUS PARELLADA i CARDELLACH, Colom venç Colombo, Aleu & Domingo, SL; Barcelona, 1986, p. 168-169.

33 JOSÉ LUIS MARTÍNEZ, ob. cit., p. 494-495.

34 Ídem, p. 754.

35 DEMETRIO RAMOS, Hernán Cortés, mentalidad y propósitos, Ediciones Rialp, SA, Madrid, 1992, p. 260.

36 ARMAND DE FLUVIÀ i ESCORSA, "Arbre genealògic dels Cardona", Gran Enciclopèdia Catalana, Enciclopèdia Catalana, SA, Barcelona, 6ª edició, 1992, vol. 6, p. 288-289.

37 DEMETRIO RAMOS, ob. cit., p. 28-31.

38 Ídem, p. 34.

39 SALVADOR DE MADARIAGA, ob. cit., p. 60.

40 JOSÉ YANGUAS Y MIRANDA, ob. cit., p. 342.

41 SALVADOR DE MADARIAGA, ob. cit., p. 516.

42 ÀNGEL CASALS, L'emperador i els catalans. Catalunya a l'Imperi de Carles I (1519-1543), Editorial Granollers SL, Granollers, 2000, p. 36.

43 MANUEL FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Carlos V, el César y el Hombre, Editorial Espasa Calpe SA, Madrid, 1999, p. 100.

44 Ídem, p. 102.

45 HUGH THOMAS, La conquista de México, ob. cit., p. 203.

46 DEMETRIO RAMOS, ob. cit., p. 151.

47 HUGH THOMAS, El Imperio Español. De Colón a Magallanes, Editorial Planeta SA, Barcelona, 2006, p. 562.

48 HUGH THOMAS, El Imperio Español. De Colón a Magallanes, ob. cit., p. 564-570.

49 Autógrafos de Cristóbal Colón y papeles de América; edició de la duquessa de Berwick i d'Alba, comtessa de Siruela, Madrid, 1892, p.71-72.

50 JOSÉ ALIPIO MOREJÓN RAMOS, Nobleza y humanismo. Martín de Gurrea y Aragón, Institución "Fernando el Católico", Colección Estudios, Diputación de Zaragoza, Zaragoza, 2009, p. 314.

51 Idem, p. 309.

52 Idem, p. 310.

53 Segons en López de Gómara, "Cortés era rehecho y de gran pecho (DRAE: Rehecho: de estatura mediana, grueso, fuerte y robusto). Tenía la barba clara". En Bernal Díaz del Castillo diu que "fue de buena estatura y cuerpo y bien proporcionado y membrudo, las piernas y muslos bien sentadas, las barbas algo prietas y pocas y ralas, y tenía el pecho alto y la espalda de buena manera […]. Después engordó mucho, de gran barriga, y vi que se paraba la barba prieta, siendo de antes que blanqueaba". Citacions extretes de JORGE GURRÍA LACROIX, ob. cit., p. 10.

54 JOSÉ ALIPIO MOREJÓN RAMOS, ob. cit., p. 354.

55 Ídem, p. 313.

56 JOSÉ LUIS MARTÍNEZ, ob. cit., p. 752.